

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Світлана ЧЕРЕПАНОВА

*Доктор філософських наук, доцент,
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького,
Львів, Україна
cherepanovalviv7@gmail.com*

ЦІННОСТІ СВОБОДИ:

УКРАЇНА У ПЛОЩИНІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Проблеми свободи, свобода як ціннісне самовизначення людини в соціумі, культурі, індивідуальному бутті, життєтворчості, професії безперечно актуальні у філософсько-світоглядному сенсі.

Методологічно важливі філософська й педагогічна рефлексія щодо етико-морального, духовного змісту категорій «свобода», «відповідальність», «свобода вибору».

Водночас сучасні імперські й воєнні зазіхання так званого руського миру на свободу та демократію загострюють осмислення буття кожного з нас, буття людини і буття людства, майбутнього українського соціуму, Європи та Світу.

Зазначимо певні ціннісні орієнтири людини в контексті свободи.

- «Моральність свободи» (Сократ; 469 – 399 рр. до н.е.);
- Спроби осмислити власне природу людини (австрійський психолог Альфред Адлер; 1870-1937);
- Концепція «філософії свободи як смисл творчості» (релігійний і політичний філософ з України Микола Бердяєв; 1874-1948);
- «Втеча від свободи» (німецький соціальний філософ Еріх Фром; 1900-1980);
- «Проект» свободи (один із визначних французьких екзистенціалістів Жан-Поль Сартр; 1905-1980).

На філософських поглядах Сартра відбилися явища політичної/соціальної кризи в тогочасній Європі (Друга світова війна, так звана смерть бога і пошуки нових ціннісних підвалин людського буття тощо).

Свідомий вибір Сартра – Рух Опору, активна участь у його складі (політика, літературні твори, філософські пошуки).

Причому Сартр прагнув уникнути залежності від будь-якої соціальної структури (інституції), тому не лише відмовився від Нобелівської премії (література, 1964), а й від діяльності в галузі літератури загалом.

У філософському «проекті» свободи Сартра пріоритетні філософія самосвідомості, свобода волі, адже людина приречена бути вільною, обираючи власне буття (саму себе), певні моральні принципи вона відповідає за свій вибір, свої дії.

- Духовна свобода. Персоніфіковане осмислення. Київська філософська школа – Павло Копнін, Володимир Шинкарук, Ігор Бичко, Мирослав Попович, Віталій Табачковський та ін. Дослідження української історії в контексті світової... Михайло Грушевський, Агатангел Кримський, його учень Омелян Пріцак... знакові кіно-шедеври «Тіні забутих предків» (1965, реж. Сергій Параджанов), «Покаяння» (1986, реж. Тенгіз Абуладзе), ...Дух свободи як незламність України. Ліна Костенко – «Записки українського самашедшого» ... Нині реалії війни – «20 днів у Маріуполі» (режисер Мстислав Чернов) – «Оскар 2024» у номінації найкращий повнометражний документальний фільм.

Реалізуючи «свободу вибору», людина позиціонує себе в межах моральності: для чого їй потрібна свобода: для добра чи зла?

Вважаємо доцільним звернути увагу стосовно персоналізації свободи на **прецедент** (praecedens – той, що передує) в історії філософської думки відомий як феномен Сократа-Філософа.

Осмислення феномена Сократа-Філософа потребувало нового підходу – з позицій «моральності свободи» (на що вказує німецький філософ Гегель у своїй науковій праці «Філософія права»).

«Свобода спочатку лише абстрактна, і все наше прагнення спрямовано на те, щоб конкретніше визначити поняття свободи, яке полягає в тому, що вона *суб'єктивна*. Це точка зору моральності загалом. Історично моральна точка зору вперше виникла в часи Сократа. Афіняни вважали злочином, що він перестав слідувати законам вітчизни, не вірив в богів своєї країни, не був більше так безпосередньо моральним. Сократ створив точку зору внутрішньої рефлексії, внутрішнє міркування про те, *що* істинно, про те, що поняття Бога, добра, краси, істини значущі не безпосередньо самі по собі, але, для того щоб бути визнані, мають проникнути у внутрішню сутність людини...» (Гегель, Г. Філософія права. М., 1990, с. 415).

Феномен Сократ-Філософа і свобода думки ціною життя?

Але ж обвинувальний акт як неповагу до богів, і покарання – смерть – Сократові виніс суд демократичних Афінів?

Згадується питання-попередження Платона: А якщо серед меншості мудрець? Натяк на долю Сократа?

За вироком афінського суду (Платон. Діалог «Протагор»), Сократ мав покінчити з собою (випити сік цикути – отруйної рослини) [4, с. 81-163].

Діалог Платона «Федон» (перший переклад українською) містить міркування Сократа про безсмертя душі, життя і смерть; необхідність турбуватися передусім про душу; прощання Сократа з учнями, друзями...[4, с. 163-265].

Образ Сократа, безсмертя людського духу прагнули відтворити митці, зокрема французький художник Жак-Луї Давид: Смерть Сократа. 196 x 130 см..1787. (Метрополітен-музей. Нью-Йорк. США).

Відомий малюнок Т.Шевченка – Смерть Сократа. Папір, туш, пензель, перо (24,5 x 32,3). 1837. Національний музей Тараса Шевченка. На малюнку зображено події перед стратою давньогрецького Філософа у в'язниці...Сократ тримає у правій руці келих з отрутою, упевнений жест піднятої лівої руки підкреслює значущість його промови до учнів...

Український філософ Сергій Кримський зауважив, що Сократ, «першим філософськи усвідомив роль внутрішнього світу людини.., сформулював ідею духовності, став жертвою судового звинувачення в неповазі до богів та суспільної думки. Адже духовна незалежність особи завжди розглядалась владними структурами як небезпечна для них позиція. У цьому розумінні *суд над Сократом продовжується і досі* (курсив наш – С.Ч.); судові справи такого напрямку ще недавно проходили як процеси над дисидентами» [3, с. 364].

Зазначені положення набувають особливої екзистенційної ризикогенності за сучасних реалій воєнного стану в Україні.

Екзистенційно вражаючим є видання «Людина на перехресті»... про питання свободи в контексті «екзистенційного інтелекту», про цінність свободи, про людську гідність за нелюдськості реалій перебування у рашистському полоні – сповідальність українського вченого, релігієзнавця Ігоря Козловського.

Постають болючі питання до самої себе: чи змогла б я витримати жахіття випробувань «на перехресті»?..

«Потрапляючи в полон, – пише І. Козловський, – людина залишається без нічого і наодинці з собою. Це одна з найстрашніших подій, яка може статися під час війни. Коли я опинився в цій ситуації, у мене виникло відчуття, що я готувався до цього все своє життя. Все, що я вчив, що розповідав учням, було необхідним інструментом для мого життя «там». У той час я не існував, але все-таки жив. Наскільки це було можливо в тих

умовах. Два роки, **700** днів. І кожен із періодів перебування у полоні відкривав мені іншу межу мого випробування. Всього таких періодів три, думаю, як і у інших полонених.

Перший етап – коли ти потрапляєш у полон і відчуваєш найбільший шок у своєму житті.

Другий етап – коли ти перебуваєш у полоні і розумієш, що тут треба жити, або померти.

Третій етап – коли ти повертаєшся на свободу.

Між розумінням свободи «до» і розуміння свободи «після» – величезна фантастична відстань.

Свобода «до» – це наша буденність, до якої ми звикаємо і припиняємо ставитися до неї як до цінності. Свободу «після» відчуваєш як найбільшу цінність у своєму житті, яку можна порівняти лише зі ще однією цінністю – любов'ю» [3, с. 35].

Ігор Козловський народився 16 лютого 1954 р. (Макіївка, Донецька обл.). Доцент кафедри філософії Донецького національного технічного університету (2001-2015); викладав в Донецькому інституті штучного інтелекту. Бойовики так званої ДНР полонили його 27 січні 2016 р. (не виїхав, опікувався сином, який був нерухомим, маючи травму хребта). Звільнений з полону за обміном 27 грудня 2017 року. Відійшов у Вічність 6 вересня 2023 року.

Як зарубіжна філософська спільнота сприймає військовий напад РФ на Україну? Стосовно цього примітний Круглий стіл (25 червня 2022 р. в режимі онлайн) під назвою «Війна як соціокультурний феномен» (часопис «Філософська думка», 2022, №3).

Анатолій Єрмоленко – член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук, професор, директор Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України наголосив, що одразу після нападу РФ на Україну відбулося засідання Вченої ради, ухвалено Декларацію, звернення науковців Інституту до філософів світу, у якій зазначено: «Сьогодні ми більше ніж будь-коли відчуваємо себе рівноправною частиною вільного демократичного світу і готові як науковці, філософи, інтелектуали співпрацювати з колегами з інших країн усього світу, щоб разом сприяти утвердженню цінностей, на основі яких і в ім'я яких будується цивілізований світовий порядок» [1, с. 7]. «Наукові зв'язки з російськими філософами припинено з 2014 року.; А як могло бути інакше, хіба могли російські філософи висловити солідарність із українськими науковцями? Адже сотні ректорів університетів Росії підписали ганебну відозву спілки ректорів 4 березня на підтримку вторгнення Росії в Україну, серед них і

ректор Московського університету Віктор Садовничий, родом з України, з Харківської області.; ця відозва нагадала іншу, а саме Звернення німецьких професорів до Гітлера 1933 року, яку підписали близько 1000 науковців Німеччини, зокрема і всім відомі нам філософи, такі як Арнольд Гелен, Ганс Георг Гадамер та ін. Мартін Гайдегер взагалі виступив з програмною промовою, в якій йшлося про те, що прихід націонал-соціалістичної партії – це не тільки політична революція, це революція онтологічна, революція в усьому німецькому бутті» [1, с. 10].

«Однак є й інший вимір цих подій: з початком війни, – акцентував А. Єрмоленко, – звернулися із пропозицією підтримки чимало колег з багатьох країн світу, зокрема з Аргентини – Альберто Даміані, з Америки – Вітторіо Гьосле і багато інших. Йдеться про інтерв'ю Гьосле для журналу «*Münchener Merkur*» під назвою «Путін буде надзвичайно жорстоким» [Hösle, V. (2022). Putin wird äußerst brutal vorgehen (im Interview). *Münchener Merkur*, 53 (5./6. März), 5 (див. також: <https://www.merkur.de/politik/ukraine-krieg-schweden-putin-russland-angriff-baltikum-geschichte-merkel-europa-news-91392394.html>)], яке він дав у березні, одразу після нападу Росії на Україну; його статтю 2015 року «Влада та експансія. Чому сьогоднішня Росія небезпечніша від Радянського Союзу 70-х років» [Hösle, V. (2015). Macht und Expansion. Warum das heutige Russland gefährlicher ist als die Sowjetunion der 70er Jahre. *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 6.].

Відома публікація Юргена Габермаса «Дилема Заходу. Війна та обурення» в газеті «*Süddeutsche Zeitung*» [Habermas, J. (2022, 1er Mai). Krieg und Empörung. Das Dilemma des Westen. *Sueddeutsche Zeitung*, 1-23. <https://www.Sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true>].

Певною мірою цей дискурс, який Габермас означив як «дилема Заходу», відбиває не тільки інтелектуальні настрої в Німеччині, а й політичні позиції, і не тільки в Німеччині. Адже, згідно з Габермасом, «дилема, перед якою опинився Захід», очевидна, вона полягає у необхідності вибору між двома сповненими ризиків альтернативами, тобто між подвійним злом – поразка України або ескалація обмеженого конфлікту до Третьої світової війни». Наполягаючи на цій дилемі, Габермас вважає, що Україна «не має виграти цю війну», але має «не програти». Принципову відповідь Габермасу містить стаття А.Єрмоленка «Спротив замість перемовин», в газеті «*Frankfurter Allgemeine Zeitung*» (переклад опубліковано в 3-му числі часопису «Філософська думка», 2022). Опонуючи цій позиції Габермаса, А.Єрмоленко зауважив, що тут «не має дилеми», Україна має не тільки «не програти у цій війні». Україна

має перемогти! Проте я не хотів би, щоб ми через цю публікацію Габермаса почали цілковито ставити під сумнів філософію комунікації та етику дискурсу. Гадаю, що дискурсивна етика відповідальності якраз і вможливує критику таких ідеологічних конструкцій» [1, с. 11-12].

Історична боротьба України за незалежність, свободу, європейський вибір продовжується.

Суспільно значущі для українського соціуму світоглядно-ціннісні питання свободи. Постає нагальна необхідність подолання проявів совкового менталітету, колабораціонізму (від фр. collaboration – співробітництво) як усвідомленої співпраці з російським агресором; різних виявів ухиялства як спроб уникнути мобілізації.

Випробування цінностями свободи як екзистенційні виклики персоніфікують кожного з нас в українському соціумі й не тільки.

Нам, освітянам потрібно сприяти найширшим дискусіям з проблем свободи в студентській аудиторії України, серед молоді загалом, в соціумі, використовуючи у тому числі зазначені видання (Платон. Апологія Сократа. Діалоги; І. Козловський «Людина на перехресті»... та ін.).

Очевидно можливо висновувати, що *цінності свободи, Дух Свободи* у протидії рашизму поєднують демократично наснажені спільноти України-Європи-Світу!

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко, А. (2022). Відповідальність інтелектуалів у дискурсі війни в сучасній філософії. *Філософська думка*, 2022, №3. 7-12.
2. Козловський, І. (2023). Людина на перехресті. Роздуми про екзистенційний інтелект. К.: «Колесо життя».
3. Кримський, С. (2008). Під сигнатурою Софії. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
4. Платон (2017). Апологія Сократа; Діалоги /переклад з давньогрец. Й.Кобіва, Ю.Мушака; прим. та покажч. імен Й.Кобіва; худож.-оформлювач М.Мендер. Харків: Фоліо, 2017.